कक्षा सातमा नेपाली विषयको शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता सम्बन्धी अध्ययन

शोधार्थी

राम बहादुर केप्छाकी

क्याम्पस क्रमाङ्क : ११५/२०६६

परीक्षा क्रमाङ्क : १३००६०/२०६७

त्रि.वि. दर्ता क्रमाङ्क : ९-२-१३-३७५-२००५

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको पाठ्यांश

(नेपाशि. ५९८) को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र सङ्काय

नेपाली शिक्षा विभाग

सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस

सिरहा, नेपाल

२०७२/२०१६

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली शिक्षा विभाग

सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस

सिरहा

सिफारिस-पत्र

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षा विभागका छात्र श्री राम बहादुर केप्छाकीले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह उपाधिको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **कक्षा सातमा नेपाली विषयको शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता सम्बन्धी अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । उहाँले परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु । तसर्थ शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

शि.स. अशोक कुमार यादव

शोध निर्देशक

मिति : २०७१। ।

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली शिक्षा विभाग

सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस

सिरहा

स्वीकृति-पत्र

त्रि.वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभाग, सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस सिरहाका छात्र रामबहादुर केप्छाकीले तयार पार्नु भएको " **कक्षा सातमा नेपाली विषयको शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता सम्बन्धी अध्ययन"** शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको ऐच्छिक पाठ्यांश (नेपाशि ५९८) पुरा गर्ने प्रयोजनका निम्ति उपयुक्त भएकाले स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन-समिति

१. शान्ति प्रसाद ढकाल ....
(बाह्य परीक्षक)

२. उप.प्रा. भाग्य नारायण यादव ....
(विभागीय प्रमुख)

३. शि.स. अशोक कुमार यादव ....
(शोध निर्देशक)

मिति :- २०७१। ।

कृतज्ञताज्ञापन

कुनै पनि कुराको शोधखोज गरी सत्य तथ्य पहिल्याउने कार्य अवश्य नै कठिन कार्य हो । शोधकार्य पनि आफैमा गहन, जटिल र कठिन विषय मानिन्छ । शोधकार्यमा सत्यता खोजी तथ्य उद्घाटन गर्नका लागि चाहिने योग्यता, क्षमता, कठोर परिश्रम तथा उक्त अनुसन्धान कार्यमा आउने आर्थिक, भौतिक, मानसिक र सामाजिक चुनौतीलाई सामना गर्दै साहस र धैर्यको सीमामा रही कार्य गर्नुपर्ने कुराको यथार्थ अनुभव यस शोधकार्यको सिलसिलामा प्राप्त भएको छ । निम्न माध्यमिक तहका प्रत्येक कक्षामा १०० पूर्णाङ्कको नेपाली भाषा विषय अनिवार्य रूपमा अध्ययन अध्यापन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको वर्तमान अवस्थामा नेपाली भाषाशिक्षणमा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग/उपयोग गर्दै जानु पर्ने देखिन्छ । तर विविध समस्याहरूको कारणले गर्दा विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको प्रभावकारी प्रयोग/उपयोग नभइरहेको अनुभव हुँदा **कक्षा सातमा नेपाली विषयको शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता सम्बन्धी अध्ययन** शीर्षक छनोट गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । यस शोधकार्यलाई निरन्तर रूपमा अगाडि बढाउनका निम्ति अमूल्य समय दिई प्रारम्भदेखि हालसम्म कुशल निर्देशन तथा महत्त्वपूर्ण सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु शि.स. अशोक कुमार यादवज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधकार्यको शुरुदेखि सम्पन्न गर्ने समयसम्म सही बाटोमा हिड्न प्रेरणा र प्रोत्साहन प्रदान गर्नु हुने नेपाली शिक्षा विभागका प्रमुख आदरणीय गुरु उप.प्रा. भाग्य नारायण यादवप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै यस शोधकार्य तयारीका क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिई हौसला दिने आदरणीय गुरुहरू सह.प्रा. हरि नारायण महतो, उप.प्रा. भाग्य नारायण यादव, उप.प्रा. रामचन्द्र यादव, उप.प्रा. देवशरण यादव र उप.प्रा. रामदेव मण्डल ज्यूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसै क्रममा विभिन्न सल्लाह सुझाव दिने विशिष्ट विद्वानहरूप्रति हार्दिक आभारी छु । त्यसैगरी यस शोधकार्य सम्पन्न गर्ने समयसम्म प्रशासनिक रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने यस क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख रामहित यादवप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यस्तै केन्द्रीय क्याम्पस पुस्तकालय, सिरहा क्याम्पस पुस्तकालय, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र पुस्तकालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र परिवारलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस अध्ययनका क्रममा आवश्यक तथ्याङ्कको सही विवरण प्रदान गर्नुका साथै कक्षा अवलोकनको अवसर समेत प्रदान गर्नु हुने भलायडाँडा र पञ्चवती गाउँ विकास समितिभित्र रहेका अध्ययनको छनोटमा परेका विद्यालय, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी साथै सम्बन्धित विद्यालय परिवारप्रति आभारी छु ।

अध्ययन कार्यमा सहयोग तथा हौसला प्रदान गर्ने परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूमा विशेष गरी आमा बुवाका साथै श्रीमती पुजा मगर, दाइ गोविन्द मगर, भाउजु सुजता मगर र भतिजा प्रसङ्ग मगर भतिजी प्रसंसा मगरका साथै सम्पूर्ण आफन्तहरूप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । यस प्रतिवेदनलाई उद्देश्यमूलक, सरल, समयसापेक्ष र सान्दर्भिक बनाउन सम्भव भएसम्मका विभिन्न सामग्रीका साथै आफ्नो अनुभवलाई समेत समावेश गरिएको छ । विषयवस्तुको विशद एवम् सङ्गत व्याख्या गर्न त्यसलाई बढी प्रामाणिक तथा आकर्षक बनाउनका लागि जे जति विशेषज्ञ विद्वान् तथा सङ्घसंस्थाहरूले आफ्नो अमूल्य विचार, कृति तथा आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुभयो, उहाँहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा कम्प्युटराइज गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने हारती बुक्स एन्ड स्टेसनरी सेन्टर, ताहाचलका दीपकरत्न शाक्यप्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधार्थी

राम बहादुर केप्छाकी

शोधसार

शोध शीर्षक : प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक "**कक्षा सातमा नेपाली विषयको शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता सम्बन्धी अध्ययन**" रहेको छ ।

शोधनिर्देशक : अशोक कुमार यादव

शोधार्थी : राम बहादुर केप्छाकी

विभाग : सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस सिरहा

शैक्षिक वर्ष : २०६६/०७२

पृष्ठ सङ्ख्याः ६७ + ११ + ९ = ८७

अध्याय : पाँच

शोध प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली शिक्षा ५९८ पाठ्याशंको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यस अधययनमा उदयपुर जिल्लाका भलायडाँडा र पञ्चावती गा.वि.स. का नि.मा.वि. तहका विद्यालयमा नेपाली भाषाको शिक्षक निर्देशिका प्रयोगको अवस्था कस्तो रहेको छ भन्ने कुरा सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर नमुना जनसङ्ख्या माभ्ह प्रत्यक्ष रुपमा रही अध्ययन गरिएको थियो । यसरी अध्ययन गर्दा विभिन्न प्रकारका सूचना सङ्कलनका साधनहरू (प्राथमिक स्रोत र द्वितीयक स्रोत) को प्रयोग गरिएको थियो र क्षेत्र अध्ययन विधि, शोधनी विधि र पुस्तकालयीय अध्ययन विधिमार्फत सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । यसका लागि शिक्षक प्रश्नावली फाराम तयार पारी त्यसमा प्राप्त प्रतिक्रियाका आधारमा प्रतिशतमा ढालेर छलफल र विश्लेषण गरिएको छ ।

यसरी छलफल र विश्लेषण गर्दा पाठ्यक्रम, पाठ्य पुस्तकअनुरुप नै शिक्षक निर्देशिका निर्माण भएको, निर्देशिका शिक्षकका लागि अपरिहार्य साधन भएको, निर्देशिकाले पाठ्यक्रमका उद्देश्य पुरा गर्न सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

त्यस्तै उदयपुर जिल्ला जस्तो दुर्गम जिल्लामा निर्देशिका समयमै उपलब्ध हुन नसकेको, सरकारी विद्यालहरूका तुलनामा निजी विद्यालले निर्देशिका बढी प्रयोग गर्ने गरेको, निजी विद्यालहरूले आफ्नै प्रकारका पाठ्य पुस्तक निर्माण गरी पठनपाठन गर्ने गरेको, तालिम अप्राप्त र नवप्रेवशी शिक्षकहरू निर्देशिका प्रयोगमा अनभिज्ञ रहेको, विद्याल प्रशासन र तालिम प्राप्त, अनुभवी शिक्षकहरूले निर्देशिका प्रयोगमा त्यति ध्यान दिन नसकेको कुरा यस अध्ययनमा देखिएको छ ।

शोध निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययनबाट निम्न निष्कर्ष निकालिएको छ :

- निर्देशिकाले पाठ्यक्रमका उद्देश्य पुरा गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।
- उदयपुर जिल्ला जस्तो दुर्गम र पिछडिएको ठाउँमा निर्देशिका समयमै पुग्न नसकी शिक्षण कार्यमा अवरोध भएकाले सरोकारवाला पक्षले समयमै आवश्यक कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ ।
- उदयपुर जिल्लाका भलयडाँडा र पञ्चावती गा.वि.स. का नि.मा.वि. तहका सरकारी विद्यालभन्दा निजी विद्यालहरूले निर्देशिका बढी मात्रामा प्रयोग गर्ने गरेको भए पनि ती विद्यालहरूले आफ्नै प्रकारका पाठ्य पुस्तक र निर्देशिका प्रयोग गरेका छन् ।
- तालिम अप्राप्त र नवप्रवेशी शिक्षकहरू निर्देशिका प्रयोगमा अनभिज्ञ देखिए ।
- शिक्षकलाई शैक्षणिक योजना निर्माण गर्न शिक्षक निर्देशिक प्रयोग गरे सहज हुने देखिन्छ ।
- तालिम प्राप्त र अनुभवी शिक्षकहरूको वेवास्ता नै निर्देशिका प्रयोग नहुनुका प्रमुख कारण हुन् ।

विषयसूची

पृष्ठ सङ्ख्या

अध्याय एक : शोध परिचय **१-९**

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ समस्या कथन ३

१.३ अध्ययनको सान्दर्भिकता ५

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ६

१.५ अध्ययनको औचित्य ७

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन ८

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको अध्ययन र अध्ययनको रूपरेखा **१०-२६**

२.१ सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन १०

२.२ पूर्व अध्ययनको महत्त्व १४

२.३ सैद्धान्तिक परिचय १५

२.३.१ भाषा पाठ्यक्रम १५

२.३.२ भाषा पाठ्य पुस्तक १८

२.३.३ शिक्षक निर्देशिका १९

२.३.४ शिक्षक निर्देशिकाको महत्त्व र उपयोगिता २१

२.४ पाठ्यक्रम, पाठ्य पुस्तक र शिक्षक निर्देशिकाको अन्तरसम्बन्ध २३

२.५ सारांश २५

अध्याय तीन : विधि र अध्ययन प्रक्रिया **२७-२९**

३.१ अध्ययनको ढाँचा २७

३.१.१ जनसङ्ख्याको पहिचन वा अध्ययनको क्षेत्र २७

३.१.२ नमुना जनसङ्ख्याको छनोट २७

३.१.३ तथ्याङ्/सूचना सङ्कलनका साधनहरू २७

३.१.३.१ प्राथमिक स्रोत २८

३.१.३.२ द्वितीय स्रोत २८

३.१.४ सूचना सङ्कलन पद्धति २८

३.१.५ तथ्याङ्क विश्लेषण र मूल्याङ्कन पद्धति २९

३.२ शोधपत्रको रूपरेखा २९

अध्याय चार : परिणाम, छलफल र विश्लेषण **३०-५६**

४.१ विषयप्रवेश ३०

४.२ भाषा पाठ्यक्रम र पाठ्य पुस्तक अनुरूपताका आधारमा शिक्षक निर्देशिकाको अध्ययन ३०

४.२.१ परिचय ३०

४.२.२ सारांश ३७

४.३ पाठ्यक्रम तथा पाठ्य पुस्तक अनुरूपता तथा क्रमबद्धताका आधारमा ३७
नेपाली शिक्षक निर्देशिका (कक्षा ७) को विश्लेषण ३७

४.३.१ परिचय ३७

४.३.२ तथा प्राप्यताका आधारमा नेपाली शिक्षक निर्देशिका (कक्षा ७) को विश्लेषण ३९

४.३.३ प्रयोग तथा प्रभावकारिताका आधारमा नेपाली शिक्षक निर्देशिका (कक्षा ७) को विश्लेषण ४०

४.३.४ अन्य विभिन्न आधारमा शिक्षक निर्देशिका (कक्षा ७) को विश्लेषण ४१

४.४ बहुवैकल्पिक प्रश्नबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण ४२

४.४.१ प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूबाट प्राप्त तथ्यहरूका आधारमा नेपाली शिक्षक निर्देशिका (कक्षा ७) को व्यावहारिकता तथा प्राप्यता सम्बन्धी विश्लेषण ४२

४.४.२ प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूबाट प्राप्त तथ्यका आधारमा नेपाली शिक्षक निर्देशिका (कक्षा ७) को विधागत सन्तुलन क्रियाकलाप तथा शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था सम्बन्धी विश्लेषण ४४

४.४.३ प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकबाट प्राप्त तथ्यहरूका आधारमा शिक्षक

निर्देशिका (कक्षा ७) को विविध पक्षको विश्लेषण ४६
४.५ कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यहरूको व्याख्या र विश्लेषण ४८
४.५.१ सारांश ५५
अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष, सुझाव र उपयोगिता ५७-६४
५.१ सारांश ५७
५.२ निष्कर्ष ५८
५.३ सुझाव ५९
५.४ उपयोगिता ६२
५.४.१ नीतिगत तह ६३
५.४.२ प्रयोगगत तह ६३
५.४.३ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरू ६४
सन्दर्भ सामग्री सूची ६५-६७
परिशिष्ट
व्यक्तिवृत

संक्षिप्त र पूर्ण रूप

उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
क्र.सं.	:	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
पा.वि.के.	:	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्र.नं.	:	प्रश्न नम्बर
प्रा.	:	प्राध्यापक
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.प.यो.	:	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना
वि.सं.	:	विक्रम सम्वत्
शै.ज.वि.के.	:	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय